

Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Международна научна конференция
на Факултета по славянски филологии – 2017
„Надмощие и приспособяване“

„МЪЛЧАЛИВИТЕ ДИАЛОЗИ“ В ПРЕВОДА

Адриана Ковачева
Pracownia Genderowych i Transkulturowych
Studiów Bałkanistycznych,
Instytut Filologii Słowiańskiej, UAM

“QUIET INTERTEXTUAL DIALOGUES” IN TRANSLATION

Adriana Kovacheva

Abstract. The article is a close-reading analysis of Lawrence Venuti’s resistant strategy as it is described in his thorough study of the translator’s invisibility in European cultural context. The question explored here is whether the technique of translation presented as simultaneously reproductive and supplementary and moreover resistant to any domestication traditions withstand the modernist idea that the translator’s voice must dissolve and disappear in the author’s expression. I argue that Venuti’s resistant strategy is based on a hidden and unsolved problem of subjectivity in literary texts and when it is addressed it appears that the suggested translation strategy shifts the viewpoint centering it not on the author of the literary work but on its translator. Nikola Georgiev’s notion of the quiet intertextual dialogues provides a theoretical frame for the conclusion that if the translator’s voice is not to dissolve into the author’s, it can be made audible by accompanying commentary or by strengthening scholar’s voice.

Key words: translation strategies, translator’s invisibility, intertextuality in translation

В своето есе, озаглавено „За превода“, Пол Рикъор се връща към двата антиномични възгледа за междуетникова комуникация, многократно проблематизирани в полето на транслатологията. В рамките на единия тя се смята за невъзможна – езиците, създавайки своеобразни концептуализации на света, делят и класифицират явленията по толкова различни начини, че неразбирането се превръща в правило, а преводът става немислим. Опонентите на това схващане – сред които са Лайбниц и Бенямин – си служат със своите емпирични наблюдения – преводът е факт. Априорните условия за неговото просъществуване трябва да се потърсят, опишат и обяснят. Както казва Рикъор,

„практиката на превода си остава рискована дейност, винаги търсеща за себе си някаква теория“ (Ricoeur 2008: 41). И доколкото според Лайбниц и Бенямин преводът е възможен поради съществуването на чист, идеален, универсален език, то философът херменевт замества алтернативата превода – непреводим с взаимоищлючващото се положение верен – неверен превод, съсредоточавайки се не върху спецификата на безсубектните езици, а върху психологията на преводния процес, разбран като среща и диалог между своето и чуждото, или по думите на Рикъор, цитиращ Антоан Берман – като преминаване през „изпитанието на чуждото“¹.

Позовавам се на херменевтичните теории на превода с тяхната икономика на значението (представяно като печеливши или губеща трансакция) като контекст за културологично ориентираните изследвания на транслатолага Лорънс Венути. Представяйки превода като социална, професионална и творческа практика, той обръща особено внимание на процесите, които парадоксално едновременно мотивират и маргинализират езиковия трансфер. Широко известни и коментирани са неговите тези, че историята на превода в западните култури е всъщност история на невидимите преводачи, а стратегиите, еманципиращи преводаческия глас, предизвикват скандал, защото нарушават нормата, според която преводът не е легитимна текстуална трансформация.

По-рядко се обръща внимание на критиката, която Венути отправя към импликациите на наложеното в епохата на романтизма убеждение, че между творбата и нейния автор съществува органична връзка. Това схващане има значителни последици за мястото на преводача в литературното поле, защото – както твърди ученият – налага идеята, че преводът изопачава авторовия глас, а добрият преводен текст трябва да се чете като оригинал, т.е. в него не трябва да личат следите от свързаните с езиковия и културен трансфер трансформации. Венути нарича стратегията на пълно сливане на образа на автора и преводача „симпатико“. В нея е заложено разбирането, че преводът се основава на съпреживяване, че той изразява сродство между преводача и автора и трябва да бъде приятен – за ухото на читателя, разбира се, но и в смисъл, че не може да причинява непоносими трудности на преводача. Лорънс Венути, привеждайки като пример собствените си преводи на стиховете на италианския поет Мило де Анжелис, показва зависимостите на тази идея за „конгениален“ превод както от нормативната поезика на епохата, така и от приетия в целевата среда канон на чуждата литература, формиращи определени пазарни рамки, с които издателите, а оттук и преводачите, се съобразяват.

На стратегията „симпатико“ ученият противопоставя преводаческата стратегия на съпротивлението, чиято цел е да отчужди целевия език и да запази другостта на превеждания текст. Венути вижда тази стратегия като ос-

¹ Берман, от своя страна, цитира Мартин Хайдегер. Хайдегер използва израза „изпитание на чуждото“ в коментара си на поемата *Andenken* на Хьолдерлин.

вобождаване на чуждите значения от хегемонията на доминиращата целева култура. По неговите думи тя трябва да напомня на читателя, че той общува с превод, който е резултат от загубени и спечелени битки за преодоляване на межкултурните разлики. Практиката на съпротивлението се основава на убеждението, че „в преводния текст трябва да има място за появата на чуждостта на различните култури“ (Venuti 1995: 300). На противоположния ѝ полюс се намира нарцистичната идея, че в превода се търси идентитет, саморазпознаване в лицето на другостта, т.е. в чуждия текст отново и отново се намира собствената култура, защото „преводачът осъзнава дълбоката си родствена връзка с чуждия писател само тогава, когато разпознае собствения си глас в чуждия текст. За съжаление, непреодолимите културни разлики показват, че това винаги е неправилно разпознаване“ (Venuti 1995: 306), чиято грешка е укрита зад един лесен за четене, добре адаптиран преводен текст. С тези разсъждения американският транслатолог наново се обръща към поставения от Шлайермахер проблем за доместикация и форенизация на изходните значения, но го преосмисля от гледна точка на социално-икономическата, политическата и художествената среда на преводача. Херменевтите питат как авторът говори чрез преводача, а Венути иска да разбере доколко конкретните преводни норми и социокултурната ситуация на преводача му позволяват да говори заедно с превеждания автор. И докато Пол Рикъор смята, че преводът, стремежи се да остане верен на оригинала, трябва да постигне равнозначност без тъждественост, то Лорънс Венути се интересува от това, каква норма за вярност организира работата на преводача. С други думи, макар преориентиран към концептуалните и институционални сили, чрез които се налага нечий глас, въпросът, кой говори в превода, все още е актуален. С него се свързва и проблемът за статуса на превода въобще – като независим, самостоятелен текст; копие на друг текст или негова реплика.

Венути започва да превежда италианска поезия, смятайки, че ще може да приложи препоръчаната му от неговите по-възрастни и опитни колеги стратегия на транспарентен, лесно четивен превод, в който границите на субектността са ясно определени. Попада обаче на поет, който е извън американския канон на съвременната италианска поезия и който със своите езикови експерименти и философска проблематика го фрапира и смущава. Преводачът ситира Де Анжелис извън традицията на лирическата изповедност и подчертава, че неговата поезия разколебава убеждението, че стиховете са контролируем и интенционален израз на авторовата личност, а това го различава значително от американската поетическа традиция. Венути, съзнавайки, че неговите преводи могат да се превърнат в катализатор на нови поетически явления, избира да остане верен на разколебаната синтактична структура и свободната асоциативна образност на оригинала:

Моята стратегия цели да възпроизведе тези поетически ефекти в английския превод чрез прилагането на аналогични техники на фрагментира-

не и разпръскване на значението. [...] от една страна, преводът ми устоява на [...] англо-американската естетика, която би присвоила трудната поезия на Де Анжелис, улеснявайки нейното възприемане; от друга страна, преводът противодейства на италианските текстове, подплатявайки значенията им с допълнителни елементи или с пропуски, които са всъщност „критическо острие“, насочено срещу оригинала. (Venuti 1995: 291-292)

В по-нататъшното описание на избраната преводаческа стратегия, която, стремейки се да бъде вярна на оригинала, всъщност се обръща срещу него, транслатологът представя стиховете на Де Анжелис като неразбираеми, неясни, несвързани, тъмни, чужди за вкуса на американските читатели и далечни от тяхната представа за италианска поезия. Всичко това умножава трудностите пред преводача, чийто превод е „трудоемък, пълен с неочаквани ценни открития, случващи се по време на дългите часове, прекарани над речниците, докато са развивани алтернативни тълкувания или когато изненадващо са намерени думи и фрази, които едновременно имитират и превъзхождат чуждия текст“ (Venuti 1995: 296). Целта на тези фрагменти е очевидна. Цялото изследване на Венути е посветено на дълголетното омаловажаване и укриване на тежката и трудна преводаческа работа, на което трябва да се сложи край. Както се оказва, според него положеното усилие оправдава равноправието на автора и преводача в текста:

Моят интерпретативен превод надминава изходния текст, допълвайки го с проучвания, които свидетелстват за неговия противоречив произход и последователно поставят под въпрос статуса му на оригинал, безусловен и последователен израз на авторово значение, за което преводът е само копие, винаги несъвършено в своите провалени опити да улови тази непротиворечива установеност. Факт е, че оригиналът може да бъде възприеман като несъвършен, разломен от конфликтни идеи, от философските перспективи, които задейства, а преводът може да хвърля светлина върху тези конфликти. (Venuti 1995: 295)

Венути многократно определя своите преводачески решения като действия, които превъзхождат, надминават и надхвърлят оригинала. Трудно е да не се обърне внимание на употребения в тези случаи английски глагол *exceed*² (Venuti 1995: 295-296), защото той се появява в изложение, в което се твърди, че гласът на автора не може да бъде тъждествен с гласа на преводача, защото това означава присвояване и изличаване на чуждия глас. Транслатологът предлага нова фигура на субективността в превода – фигура на отчуждената субективност, чието осъзнаване би трябвало да гарантира многогласието на преведения текст, в който говорителите говорят като чужди на себе си:

² Английският глагол произхожда от латинския *excedo* в неговото значение ‘прекращавам’, ‘превъзхождам’, ‘надминавам’.

Поезията на Де Анжелис оспорва това, дали преводачът може да бъде (и дали трябва да бъде мислен) в пълна хармония с чуждия автор. Тя по-скоро показва, че гласът в превода е неизменно странен, никога не може до край да бъде разпознат нито като глас на поета, нито като глас на преводача и никога в очите на читателя не може докрай да се отърси от своята чуждост. (Venuti 1995: 286)

Едновременно с това натрапчивото описание на преводаческите трансформации като прекомерни оставя впечатлението, че италианският поетически текст се намира под правомощието на интерпретиращия преводач. Значението на глагола *exceed* като характеристика на езиковите трансформации се избистря в синонимното название на предложената от Венути преводна стратегия. Нейната цел е преводът да бъде злоупотребяващо верен на изходния текст. Този особен вид вярност „конструира между превода и чуждия текст едновременна връзка на възпроизвеждане и допълване“ (Venuti 1995: 296). Творбата в целевия език е и не е копие на изходното произведение, което я прави тъждествена и нетъждествена със себе си, но със сигурност тя е обогатена от интерпретиращия език на преводача. В тази нова цялост – според постулатите на Венути – би трябвало равноправно да звучат гласовете на автора и преводача. Това равноправие – както се вижда от използваните от учения метафори – се явява обаче единствено като постулативен, пожелателен хоризонт на взаимодействие между авторовия и преводния текст. Освен това този хоризонт на пожелателност се установява не от самия превод, а от преводаческия коментар, който го съпътства, т.е. равностойното проговаряне на автор и преводач е възможно единствено на метатекстуално ниво, в рамките на контролиращата институция на преводаческия паратекст. С други думи – и това са думите на Никола Георгиев – Венути създава метаинтертекстуално произведение, в което проговаря един невидим за непознаващите изходния език читатели – и в този смисъл – мълчалив диалог между превода и оригинала. Парадоксите на междутекстовите връзки, които са находчиво изразени в концепцията за мълчаливите диалози в литературата, добре улавят противоречието в изложението на американския транслатолог.

В концепцията на Никола Георгиев мълчаливият диалог е имплицитна междутекстова връзка, която предполага наличието на общност между две или повече литературни творби. Нейното осъществяване дава по-сложно и противоречиво от отделните творби надтекстово цяло, в което са надмогнати както техните смислови ограничения, така и изразната ограниченост на художествените им системи. Мълчаливите диалози „се постигат мисловно, изразяват се словесно, носят се и се предават от общественото литературно мислене, а в някои случаи завършват в нов тип текстове, представящи ги в писмен вид с някаква жанрова условност, оформеност и функционална насоченост“ (Георгиев 2000), които литературоведът нарича метаинтертекстуални. Извън обсега на изследователското внимание остава обаче въпросът, кой е субектът на метаинтертекстуалните произведения.

На тези въпроси не отговаря и Лорънс Венути. Точно обратното – неговата концепция е възможна точно защото ги пропуска, тя се основава на липсващите им отговори. В неговата преводна стратегия е заложено, че изходният и целевият текст образуват цяло, което е по-сложно и богато от неговите съставни части, защото преодолява техните смислови, художествени и най-важното – културни ограничения. Самият превод обаче не може да изрази тази надредна цялостност, съчетаваща гласа на автора и преводача, защото сам по себе си той представлява независим текст, чиято свързаност с оригинала е само предполагаема (доколкото не може да бъде проблематизирана от читателите, които не познават чуждия език). Едва когато коментарът на двуезичния читател постави превода и оригинала в междинното литературно пространство, където те могат да образуват надтекстово цяло, мълчаливият диалог между автор и преводач може да проговори. Разбира се, проговоря дотолкова, доколкото е конструиран от коментатора. Парадоксално преводната стратегия, описана от Венути като начин да се преодолее неравностойното положение на преводача и да се реабилитира чуждостта на авторовия глас, е възможна само тогава, когато преводът се превърне в конструиращ своя текст метатекст.

Библиография

- Георгиев 2000:** Георгиев Н. *Мнения и съмнения: по дирите на едно литературоведско чергарство*. София: Литературен вестник, 1999. 17 Септември 2000. Издателство LiterNet. Дата на достъп 29 юни, 2017. <http://liternet.bg/publish/ngeorgiev/m_s/content.htm>.
- Ricoeur2008:** Ricoeur, P. *O tłumaczeniu*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2008.
- Venuti 1995:** Venuti, L. *The Translator's Invisibility. A History of Translation*. London – New York: Routledge, 1995.